

Rozhovor s Lenkou Remsovou (leden 2014)

Já jsem tě jako svou kolegyni poznal na Katedře sociální pedagogiky Pedagogické fakulty v Brně, ale tvá cesta k sociální pedagogice byla určitě klikatější. Mohla bys nám o tom něco říci?

Já jsem se k sociální pedagogice dostala cestou, která vedla přes Janáčkovu akademii múzických umění, kde jsem vystudovala obor Dramatická výchova. Už tehdy jsem začala drobně spolupracovat s Marií Pavlovskou, mojí současnou kolegyní, která působila na Pedagogické fakultě a zabývala se vzděláváním a výukou v oblasti dramatické výchovy pro pedagogy. Už v té době, kdy jsem dokončila studium, což bylo někdy v roce 2002, se začínala pomalu formovat specializace Dramatické výchovy tady na Katedře sociální pedagogiky a zhruba v té době mě přizvala k externí spolupráci a výuce na různých projektech. Přišla jsem tak s konkrétní metodou divadla utlačovaných nebo tehdy to bylo ještě divadlo fórum. Z této spolupráce se vyvinula myšlenka a pocit spolupráce ať už s Katedrou sociální pedagogiky nebo celou Pedagogickou fakultou. Rozhodla jsem se vyzkoušet doktorské studium na této fakultě. Taková byla má cesta, jak jsem se zde ocitla a jak se vyvíjel můj život na katedře.

Je to docela zajímavý osud dívky, která chtěla být herečkou, a která se přes dramatickou výchovu dostala k úplně jiným dimenzím dramatické výchovy. Co pro tebe dnes znamená sociální pedagogika?

Sociální pedagogika pro mě z dnešního pohledu kloubí mé životní směřování. Je to zájem o lidi a nějaká má potřeba být součástí kolektivu. Na střední a poté vysoké škole jsem se hodně zajímala o zážitkovou pedagogiku. Hodně jsem se pohybovala i kolem Prázdninové školy Lipnice a České cesty. Tyto zkušenosti pomalu začaly ustupovat v důsledku toho, že jsem začala více rozvíjet práci s divadlem ve vztahu k sociální pedagogice a sociálně znevýhodněným. Pokud bych to měla zjednodušit, tak sociální pedagogika pro mě naplňuje možnost přímé práce s lidmi, ať už to jsou lidé, kteří jsou reprezentanty běžné populace (děti, senioři, dospělí) nebo, pro mě možná z hlediska divadla zajímavější, sociálně znevýhodněné skupiny. Jde o práci s těmito skupinami prostřednictvím různých metod a prostředků divadla.

Co nám mohou nabídnout speciální dramatické metody, dramatická výchova a další zajímavé formy, které jsi na naší katedru přinesla - divadlo utlačovaných, divadlo fórum apod.? Jakým způsobem se dá pracovat s lidmi těmito prostředky a co to s lidmi dělá, že je to jedna z nejzajímavějších profilací na naší katedře?

Dá se říct, že jsem si zpočátku tyto souvislosti příliš neuvědomovala. Na začátku jsem navázala na koncepci specializace tak, jak tady byla a v podstatě jsem ji vnímala tím způsobem, že osobně poskytnu nějaké dovednosti, znalosti, které mám a studenti, kteří studují sociální pedagogiku, si přetvoří tyto informace tak, jak je budou potřebovat používat ve své praxi vzhledem k cílovým skupinám. Byla jsem v té době v tomto oboru nováčkem. Postupně se začala utvářet úzká vazba a spolupráce se studenty a začali jsme vytvářet různé zajímavé dramatické projekty, ve kterých se vzhledem k sociální pedagogice, kde jsme se zaměřovali na rozvoj osobnosti jedince nebo na rozvoj skupinové dynamiky, ukazovalo, že tyto dramatické prostředky jsou pro účastníky takových lekcí nebo projektů hodně smysluplné. Vycházelo to z jejich výpovědí. Nejvíce si vážím jedinečnosti dramatu, které, pokud je v propojení s pedagogickým cílem, může přinést do životní zkušenosti obohacení o prožitkovou rovinu. To znamená, že náš prožitek z lekce, který navodíme dramatickými metodami, může být mnohem silnější a více zapůsobit na nějakou transformační rovinu naší osobnosti a působit pozitivním směrem k její proměně.

Ty jsi částečně zmínila i to, jakým způsobem vznikala profilace. Mohla bys popsat, jak vznikla profilace Dramatická výchova

Já vlastně nevím, jak to přesně vzniklo. Myslím si, že to byla myšlenka, ať už Jiřího Němce nebo Marie Pavlovské, zařadit nějakým způsobem tuto specializaci. Nebylo to nic, co by vycházelo z mého popudu. Tato specializace byla koncipovaná poměrně smysluplně. Studentům nabízela profilovat se ve dvou okruzích. Jeden okruh zahrnoval rozvoj psychosomatických dovedností, ať už práci s dechem, hlasem nebo práce s tělem či herecké dovednosti. Druhý okruh v sobě zahrnoval teoretickou část – teoretické pozadí této vědní disciplíny rozšířené o metody, které jsme se snažili studentům nabídnout. V rámci této specializace se nejvíce pracuje se strukturovaným dramatem nebo s divadlem fórum. Dále je to spolupráce se zahraničními lektory, kteří sem přivezli techniky interaktivního divadla. V dnešní době máme spolupráci i díky studentům, kteří vyjíždí do zahraničí za zkušenostmi. Máme tak tady na katedře nové metody, a to například playback divadlo nebo story telling. Takže postupně se škála nabídky rozšiřuje.

Jak se jako kolega pohybuji kolem profilace a kolem výsledků vaší práce, vím, že velká část teoretického zázemí i vašich projektů je zasazena na pozadí divadla utlačovaných. Dokázala bys popsat, co je to divadlo utlačovaných a proč jsou jeho techniky, metody a východiska pro sociální pedagogiku tak zajímavá?

To je dobrá otázka, protože divadlo utlačovaných sehrálo důležitou roli nejen tady u nás na katedře, ale je dané i celosvětovým vývojem, kdy návaznost, ať už pedagogiky utlačovaných Paula Freire nebo divadla utlačovaných Augusta Boala, se stala základem pro nové směry. Bylo to již v 70. letech 20. století. Tyto nové směry se zaměřovaly na něco, co bychom dnes mohli nazvat sociálním divadlem nebo divadlem pro rozvoj, to si každá země pojmenovává po svém. My se tady nejvíce přikláníme k pojmenování aplikované drama, což znamená, že se různé dramatické techniky a metody mohou používat v kontextu práce s různými skupinami. Dá se říct, že je to základ pro nové směřování zejména divadelních prostředků v práci směrem k sociálním změnám. Myslím si, že i my v sociální pedagogice se snažíme o proměnu osobnosti, pedagogické působení na osobnost nebo na skupinu a mě to hodně koresponduje se sociální změnou společnosti.

Ty jsi zmínila důležitý prvek divadla utlačovaných, a to je sociální změna. Ovšem kultura, sociální prostředí a politická kultura Brazílie a Latinskoamerických států se trochu liší historicky i okolnostmi vývoje od našeho prostředí. Lze tedy zcela aplikovat divadlo utlačovaných, a pokud ne, musí se nějak přizpůsobovat české historii, prostředí a mentalitě?

Nejdříve začnu z historického hlediska. Je to zajímavé nejen v kontextu České republiky, ale i celého světa. Pedagogika utlačovaných a divadlo utlačovaných vzniklo v Brazílii a vycházelo z historického kontextu vojenské diktatury a útlaku, který diktatura projevovovala. Útlak byl viditelný přímo navenek, nikdo neměl svobodu vyjádření, a kdo se vyjádřil, byl potrestán. Šlo o zřejmou, viditelnou nesvobodu člověka. Celá koncepce vychází z transformace a pracuje se zvědomováním, s osvobozením člověka a s jeho zmocněním. Prostřednictvím metod pedagogiky utlačovaných nebo divadla utlačovaných jsou člověku nastavovány různé kritické otázky, které má možnost zkoumat z různého úhlu pohledu a postupně otevírat svůj prostor v mozku a obohacovat ho o nové myšlenkové závěry, které mu doposud nebyly záměrně přístupné. To, co kriticky zkoumáme, jsou struktury moci ve společnosti, a to je něco, co podle mě existuje všude ve světě (západní svět, východní svět, země třetího světa). Moc ve společnosti se uplatňuje úplně všude a je součástí naší společnosti. Myslím si, že divadlo utlačovaných může být uplatnitelné úplně všude ve světě a důkazem je, že tato metoda je rozšířená téměř v celém světě a každá země zpracovává témata útlaku, který nemusí být zjevný a ani tak politický jako byl v Brazílii. Témata vychází z konkrétních životních situací lidí, kteří v dané zemi žijí. Z toho plyne, že metoda divadla utlačovaných se u nás určitě dá aplikovat.

Rozumím tomu správně, že divadlo utlačovaných funguje jako velmi dobrý způsob zvědomování mocenských struktur a vztahů, které si člověk nemusí na první pohled být vědom, protože mu připadají tak samozřejmé, že je nevnímá jako útlak či moc, která by mohla být proměněna?

S tím bych mohla souhlasit a ještě bych doplnila, že důležitou roli pro mě ve zvědomování hrají otázky: tedy způsob, jakým si člověk sám v sobě dokáže pokládat otázky, a jakým způsobem si začne uvědomovat některé souvislosti ve světě. Myslím si, že to, co se stalo i v mé osobní proměně, hodně souvisí se schopností dávat si věci do souvislostí a najít způsob, klíč, jak vzájemně propojovat informace, které se kolem nás nacházejí.

Díky tomu, že jsem se zúčastnil několika vašich projektů, respektive spíše výstupů, to znamená jejich představení, mohl jsem si na své vlastní kůži vyzkoušet techniku herní situace daného příběhu a sám jsem si na sobě uvědomil, jak je to mocný nástroj. Je daleko přímější a intenzivnější, než četba odborné či krásné literatury. Čím na nás divadlo utlačovaných mluví? Proč má takovou potenci pro transformaci a zvědomování složitých společenských a mocenských vztahů?

Tím hlavním prostředkem, kterým divadlo mluví, je symbolický jazyk. Tento jazyk symbolu divadla se většinou vyjadřuje v nějakých obrazech, živých obrazech nebo herních situacích, které mohou být vyjádřeny nějakým uměleckým prostředkem. Podle toho, jakým způsobem jsou transformovány do určitého symbolu, tak právě zasahují naši citovou rovinu. Další důležitou podstatou divadla, konkrétně divadla fórum, na které se divák dívá, je, že samo prošlo procesem analýzy moci. Silná výpovědní hodnota spočívá už v předvýzkumu, který provedla divadelní skupina. Jsou to lidé, kteří se začali zabývat určitým tématem a obecně platí, že by to měli být lidé, kteří se ocitli v nějaké situaci útlaku nebo utlačovaní. Tito lidé se pak zabývají tím, proč konkrétní situace útlaku v jejich životě stále přetrvává nebo co ji způsobuje. Oni sami vytváří analýzu. To, co vytváří propojení s divákem, je, že v publiku sedí diváci, kteří mají podobnou životní zkušenost a zabývají se podobným tématem jako skupina, která představení vytvořila. Vzniká tak úzký dialog, kterým se vzájemně obohacují. V okamžiku, kdy skupina vytvořila a transformovala svou životní zkušenost do symbolického jazyka, tak jí zesílila uměleckými prostředky, symboly, jež mnohem více působí na diváka. Divák třeba svůj životní příběh má, ale nikdy o něm nepřemýšlel v určitých kontextech. V momentě, kdy tyto věci uvidí v divadle, se ho dotknou na citové úrovni, protože i on sám to tak může prožívat. Je zde opravdu silné spojení mezi tím, co se děje dál v dialogu, kdy se snažíme hledat, jakým způsobem vyvíjet strategie v našich životech, jak těmto mocenským strukturám, které jsou vždy reprezentovány konkrétními lidmi, můžeme čelit.

Mohla bys pro lepší pochopení principů divadla utlačovaných našim čtenářům popsat nějaký projekt od fáze hledání, přípravy a analýzy tématu až po závěrečné vystoupení a zapojení diváků do divadelní akce?

Já mám nejraději druhou fázi jednoho projektu, který jsme vytvořili se studenty na katedře. Projekt původně vznikl jako projekt Legislativním divadlem ke změně, kde jsme se zaměřovali na problematiku situace nezvládnutého odchodu z ústavní péče. Hledali jsme výpovědi, proč tomu tak je, a to z pohledu lidí, kteří sami tuto situaci nezvládli. Projekt začínal touto otázkou, ale postupně se vyvinul a tříbil. Až jsme se dopracovali k tomu, že je důležité a potřebné takovéto divadlo vytvářet nejenom na základě výzkumných zjištění, ale ve skutečné spolupráci se skutečnými mladými lidmi, kteří odchod z ústavní péče prožili. V rámci jednoho předmětu jsme spojili tyto dvě skupiny, našli jsme mladé lidi, kteří se s námi setkávali v tvůrčím projektu a my, jako skupina studentů, pomocí metod divadla utlačovaných zkoumali danou problematiku z jejich úhlu. Na tomto základě vzniklo představení, které jsme nazvali Zlatá klec. Představení vypráví o příběhu mladé dívky Magdy, která vychází z dětského domova a postupně se ve svém životě musí utkat s různými stereotypy jednání a různými vnitřními tlaky, které si postupem života odnesla a přijala je za vlastní. Dá se říci, že si zvnitřnila útlak sama do sebe, to, co je neviditelné, to, že si překážky někdy klademe sami ve své hlavě, ale přitom mají kontext ve společnosti. Poté, co Magda opouští dětský domov, si vybere partnera, který ji trochu zanedbává, mají spolu dítě. Končí to tím, že Magdino dítě, i když je má velmi ráda, jí je odebrané do ústavní výchovy z důvodu neschopnosti finančně dítě zabezpečit. Je to příběh, který zrcadlí situace, s jakými se mladí lidé mohou prát. Tohle představení mám ráda hlavně proto, že kdykoliv jsme přijeli do výchovných ústavů či dětských domovů a odehráli je, byl cítit jedinečný zážitek napojení. Diváci se dokázali identifikovat s postavou, perfektně rozuměli tomu, co Magda

prožívá, byli velmi aktivní ve zkoumání různých situací a přemýšlení o nich. Zde to ale nekončí. Diváci chodili na jeviště a vybírali si situace. Jednou takovou typickou situací je, že u mladých lidí, kteří odejdou z ústavní péče, stále přetrvává touha vrátit se ke své původní rodině. Jelikož ještě neexistovala žádná sociální práce s rodinou jako takovou, došlo k návratu dítěte do stejného patologického prostředí a tento vztah nemohl fungovat. Když se tedy Magda vrátí domů, matka ji nějakým způsobem odmítá. Říká jí, proč by se měla postavit na vlastní nohy a dokázat jí, že může být lepší, než je ona sama. Tato situace nebyla pro diváky zajímavá proto, že by si potřebovali s matkou něco vyříkat, ale zajímala je právě z úhlu pohledu tohoto vnitřního útlaku. Postava matky vznikla z techniky, které se říká policajt v hlavě. Jedná se o další techniku divadla utlačovaných a je součástí systému Duha touhy, který se zaměřuje na zkoumání vnitřního útlaku a na to, kteří lidé v nás vyvolávají určité pocity. My jsme si roli matky definovali jako antagonistu, proti kterému bojuje hlavní hrdina a jež reprezentuje selhání vztahu. Znamená to třeba, že Magda není schopná mít partnerský vztah. Síla projektu je v tom, že nekončí u jednoho představení. Považuji to za něco, co je v České republice nové. Neustále se vnímala pouze metoda divadla fórum, to znamená, že jednou přijedete do školy a uděláte divadlo jako takovou mini prevenci. Odjedete a v podstatě se nic neděje, což však není filozofie divadla utlačovaných, která stojí za celkovou proměnou člověka. V tomto projektu se dále pracuje s lidmi, které tento příběh oslovil a měli sami chuť se postavit dalším tématům a jejich útlakům, které zažívají v důsledku například ústavní výchovy. Projekt se multiplikoval a vznikl cyklus. Tito noví mladí lidé vytvořili své vlastní představení, analyzovali si vlastní problém a hráli ho pro další skupinu. Z tohoto hlediska je pro mne projekt velmi důležitý a významný.

Jak z povzdálí sleduji vývoj divadla utlačovaných na Katedře sociální pedagogiky, tak si uvědomuji jeho jeden velký přesah, protože v této divadelní formě se zobrazuje něco, co není tak typické pro současnou vědu a vědce. Je zde velmi úzká provázanost mezi analýzou situace a teoriemi, které již existují nebo se utváří nebo spoluutváří. Je to něco, co přesahuje do nového vnímání vědy. Věda jako angažovaný podnik, který však neztrácí nic ze snahy zodpovědně popsat situaci kolem nás. Souhlasila bys s mým hodnocením pozorovatele z dálky nebo bys ještě něco ráda doplnila?

Mně to přijde velmi zajímavé. Dotýká se to ještě jedné podoby divadla a uplatnění dramatické výchovy na katedře, a to té, že než jsme si dokázali zformulovat tyto myšlenky, kladli jsme si otázku, zda toto divadlo není samo o sobě výzkumem nebo zda představení nemůže reprezentovat určitou formu zprávy z výzkumu. Já mám za to, že ano. Přijde mi, že práce, která se udělá v analýze prostřednictvím daných metod, jež jsou popsány a zachyceny v Hendlově kvalitativním výzkumu, kde je popsán kritický výzkum nebo postupy Augusta Boala, má velký potenciál i v oblasti výzkumu a otázky, jak pracovat s daty a jejich zkoumáním. Opět zde hraje roli citový prožitek a tělesnost.

Na závěr se tě zeptám, jaké jsou tvé profesní cíle, ať už spojené s Katedrou sociální pedagogiky Pedagogické fakulty v Brně nebo cíle, které přesahují spolupráci s katedrou.

Co se týče mé spolupráce s katedrou a mými cíli do budoucna, tak bych spíše začala tím, že se mi splnil jeden dlouhodobý cíl. Přála jsem si, aby zde byli noví doktorandi, kteří se budou zabývat tématy dramatické výchovy i v oblasti výzkumu a propojovat tyto světy sociální změny a výzkumu, což navazuje i na otázku, kam dál směřovat. Mou vizí je více rozšířit potenciál a škálu metod, se kterými by se studenti mohli potkat, protože určitě neexistuje pouze forma divadla utlačovaných nebo dalších metod, které jsme tady zmiňovali, ale je jich mnohem více. Dále bych si přála se setkávat se zajímavými lidmi, lektory a jejich zkušenosti a osobnosti zvát sem za námi. Je to rozvoj specializace, která se zatím jmenuje Dramatická výchova, směrem k tomu, co bychom mohli z pohledu dnešní terminologie nazvat aplikovaným dramatem. V poslední době hodně přemýšlím nad útlakem počítačů v mém životě a mám takový sen osvobodit se trochu od práce za počítačem. Jsem zvědavá, zda to zvládnou a jestli mi pomohou mé dlouholeté zkušenosti s divadlem utlačovaných.

Přeji aplikovanému dramatu na katedře i v celé České republice, ať se dál zdatně rozvíjí a děkuji za rozhovor.

Radim Šíp, Masarykova univerzita v Brně